

ДУХОВНІ СКРІПИ РАШИЗМУ

Бакланова О. Г.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Широкомасштабна військова агресія Росії проти України стала точкою докорінного перелому у відносинах двох країн, вона зруйнувала баланс у всіх сферах – політичній, соціально-економічній, культурній, релігійній тощо. Тому дослідження причин та наслідків цієї трагедії слід вести у всіх напрямках, пояснень на рівні політичного рішення буде явно недостатньо. Ми можемо пояснити початок агресії волевиявленням однієї особи, чия популярність стійко підтримується добре скоординованою та контрольованою військово-політичною, інформаційною та освітньою структурами. Але це не пояснює криваві військові злочини, терор, приниження та знищення місцевого населення. Ці факти, вже названі геноцидом, шокують, особливо з огляду на те, що Росія та Україна мають спільне історичне минуле, культурні та релігійні традиції. Обидва народи відносяться до слов'янського етносу, у країнах переважає православна релігія, обидва пройшли через жорна будови соціалізму.

Вимагає також пояснення колосальна підтримка та вимоги продовження війни більшістю росіян. Феномен ненависті росіян до українців та їхнього способу життя потребує більш глибокого пояснення, ніж його штучна культивация в інформаційних джерелах. Цей феномен, як і дійсні мотиви Путіна у розв'язанні війни, має кілька складових. Тому важливим науковим завданням є дослідження обґрунтувань російської агресії проти України, яка збоку росіян виглядає як привнесення «російського світу», з боку всієї світової спільноти – як рашизм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Феномен рашизму став об'єктом дослідження багатьох істориків та політологів, серед яких О.Скобов, А. Піонтковський, Р. Кісь, О. Гринів, О. Кривдик, О. Леусенко, С. Белковський, Р. Ключник тощо. На думку О. Скобова, рашизм являє собою еkleктичну суміш шовінізму, ностальгії за радянським минулим і мракобісного православ'я. Він характеризується зневагою до особистості, прагненням розчинити особистість у «більшості» і придушити меншість. Рашизм виходить з того, що «народний дух» і «вищий загальний інтерес» виявляються не через формальні виборні механізми, а ірраціональним, містичним чином – через вождя, який став таким, тому що зумів зачистити всіх інших¹.

С. Белковський стверджує, що рашизм маскується під антифашизм, але має фашистське обличчя і сутність². А. Піонтковський також вважає, що ідеологія рашизму багато в чому схожа на німецький нацизм, а промови президента Путіна відображають схожі ідеї з ідеями Гітлера³. Р. Ключник відзначає, що за демократичним фасадом російської держави ховається механізм абсолютного маніпулювання волевиявленням громадян⁴.

Рашизм виявляє нетерпимість до елементів культури інших народів, яка набула особливого загострення у боротьбі з «українськими націоналістами»⁵. Його ідеологія базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян та «старшості братнього народу». Притім в ній еkleктично поєднуються абсолютно несумісні морально-етичні доктрини: російське православ'я та тоталітарна ідеологія радянського типу⁶.

Зовнішня політика рашизму ґрунтується на ідеї привнесення «російського світу» у морально забруднений західний світ, «богообраності» російської людини, яка має це зробити, та історичного значення Москви як третього Риму – всесвітнього політичного і церковного центру. Р. Кісь вказує на месіаністичні ідеї усвідомлення себе особливим народом (навіть серед інших православних народів), намагання розширити свої політичні кордони для «спасіння православ'я», нав'язування іншим народам свого світогляду⁷. На думку О. Кафтан, рашизм є поєднанням концепції «особливого шляху» з нацистською ідеєю переваги, втім не расової, а духовної – на виході це дало забійну суміш, імено-

¹ Александр Скобов. «Циммервальдская левая». *Грани.Ру*: веб-сайт. URL <https://graniru.org/blogs/free/entries/227015.html> (дата звернення 22.03.2014).

² Путин будет захватывать новые территории, чтобы проложить путь к Балканам – эксперты. *TCH*: веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/ru/svit/putin-budet-zahvatyvat-novye-territorii-chtoby-prolozhit-put-k-balkanam-eksperty-356507.html> (дата звернення 24.05.2014).

³ «Путинский режим – постмодернистский фашизм» *Радио Свобода*: веб-сайт. URL <https://www.youtube.com/watch?v=t3erAJl8nFo> (дата звернення 26.02.2022).

⁴ Ключник Р. М. Еволюція концепту демократії в політичній думці: ретроспективний аналіз. *Політикус*. 2018. Вип. 1. С. 14–19.

⁵ Гринів О. Рашизм із прицілом на україноцид. *Новості політичних партій Росії і стран СНГ*: веб-сайт. URL <https://www.qwas.ru/ukraine/nru/Profesor-Oleg-Grin-v-RAShIZM-Z-PRIC-LOM-NA-UKRA-NOCID/> (дата звернення 10.04.2014).

⁶ Кривдик О. Рашизм. *Українська правда*: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення 18.05.2010).

⁷ Кісь Роман. Фінал третього Риму (Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть): монографія. Перше видання. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. 744 с.

вану «російським світом»⁸. Вся ця суміш поглядів могла б вважатися нісенітницею, якби не страшні наслідки, до яких призвели спроби втілення тих ідей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Політична ідеологія рашизму здається неправдоподібною внаслідок своєї нелогічності та еkleктичності. Однак вона заволоділа думками основної маси росіян, які віддано підтримують свого президента. Це вимагає виявлення внутрішніх джерел цієї ідеології, які досі ще не з'ясовані. Слід зрозуміти, що стало підґрунтям та виховало такі ментальні характеристики, як богообраність, великодержавний шовінізм, імперське мислення, синкретизм, непохитність проголошеної істини, неприйняття модернізму, культ дії заради дії, підозрілість, неприйняття критики, ненависть до іноземців. Ці агресивні риси неприродним чином поєднуються з безумовною вірою в свого вождя, покірливістю та рабською свідомістю.

Детального дослідження також потребують дійсні, а не офіційно проголошені мотиви кремлівської агресії, які мають бути розглянуті не тільки у політичній, а й у економічній та культурній площині.

Формулювання цілей. Мета полягає у наступному:

- виявити економічні, політичні та культурні мотиви військової агресії Російської Федерації проти України;

- дослідити духовні джерела ідеології рашизму.

Основна ідея полягає в тому, що формування світогляду рашизму – це результат впливу відповідного інституційного середовища, яке склалося за часи Російської імперії та Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея «боротьби з українським націоналізмом» та «визволення пригніченого російськомовного народу», яка полягає в основі вимог Кремля, стала мотивом вторгнення на українську територію. Дійсні ж мотиви Путіна у розв'язанні війни мають кілька підстав, які можна умовно звести до трьох складових: політекономічна, геополітична, культурна. Розглянемо їх послідовно.

Протягом 73 років Україна та Росія входили до складу країни, яка йшла шляхом побудови соціалізму. Однак утопічна ідея виявилася неспроможною, Радянський Союз розпався на незалежні держави. Це сталося не внаслідок зовнішньої агресії, внутрішніх диверсій або підступів імперіалістів, а через нездатність ефективно розвиватися, конкурувати з капіталістичною економічною системою. Ця об'єктивна нездатність до поступального інтенсивного розвитку була зумовлена радянською жорсткою централізованою системою управління усіма сферами життя. Соціалізм програв західному демократичному капіталізму, незважаючи на рево-

люційне піднесення мас періоду 20-х, залізні сталінські лещата і терор 30-х, реформи 60-х, розбудову 80-х років ХХ сторіччя. Наприкінці існування СРСР:

- темпи зростання національного доходу стали майже нульовими;

- ВВП душу населення СРСР відставав від розвинених країн більш ніж в 10 разів;

- частка заробітної плати у ВВП становила близько 35%, майже вдвічі менше, ніж у розвинених країнах;

- сфера послуг у ВВП мала лише 20%;

- продуктивність праці становила близько 40% від продуктивності США, у тому числі у промисловості – близько 55%, у будівництві – близько 65%, у сільському господарстві – близько 20%;

- термін відновлення основного капіталу становив 20-25 років, нове обладнання часто мало відрізнялося від старого;

- притім кожен третій карбованець національного доходу витрачався на озброєння⁹.

У різний час країною керували різні люди, використовувалися різноманітні механізми та управлінські структури – наркомати, главки, раднаргоспи, міністерства тощо, – проте незмінним залишалося одне: економічна система функціонувала в режимі жорсткого централізованого управління. Тому неефективність радянської економіки, її несприйнятливості до будь-яких нововведень, реформ, та остаточний крах системи не можуть бути зведені до помилок економічної політики, до прорахунків і недооцінювання реальних здібностей радянської економіки до розвитку. Причина – у неефективності адміністративно-командного режиму управління.

Цю систему поступово відтворює в сьогоденній Росії Путін, дедалі далі відводячи країну від демократичного світу. Необхідно наголосити, що жорстка централізація економічного керівництва несумісна з будь-якою формою демократії, навіть такою несокналою та корумпованою, яка все ще має місце в Україні. «Критичним роздоріжжям», яке визначило розбіжність траєкторій економічного та політичного розвитку двох країн, слід вважати початок 2000-х років. В Росії виникнення олігархічної системи власності супроводжувалося одночасним згортанням демократії, в Україні з періоду помаранчевої революції 2004 р. відбувався її поступовий розвиток.

В Росії на початку ХХІ сторіччя міцно утвердилася «вертикаль влади», тобто режим з максимальною централізацією політичної влади за номінально збереженими, але реально послабленими та бездіяльними противагами. Політична система, яка склалася, характеризується як «конкурентний авторитаризм» – гібридний режим, що допускає зовнішні атрибути демократії, але використовує при цьому різні засоби для виключення реальної можливості

⁸ Олексій Кафтан. Почему рашизм обречен на забвение. *Власть денег*. 2015, № 5/430.

⁹ Бакланова Е., Коломейчук Т. Советская история: между планом и рынком. Одесса, Астропринт, 2013. 76 с.

зміни влади¹⁰. Такий режим забезпечує ексклюзивні привілеї владним елітам і піддає дискримінації тих, хто перебуває поза межами провладної олігархії, створюючи бар'єри навколо привілейованого сектора. Це придушує конкуренцію та інновації, та в результаті згубно позначається на зростанні¹¹.

Російський політичний режим вважається модифікацією клептократії з властивими їй рисами: «персональне правління з надзвичайно неефективною економічною політикою, в межах якої правитель експропріює майно своїх підданих, використовуючи його для здійснення престижних проєктів чи особистого споживання»¹². Успішність і тривалість правління клептократів спирається на їхню здатність використовувати стратегію «розділяй і пануй» при слабких інститутах. Під слабкістю інститутів розуміється відсутність дієвих та ефективних механізмів примусу до виконання законів, які спрацьовували б незалежно від того, хто саме порушив закон. Колективні зусилля, необхідні для зміщення клептократа, є вкрай скрутними. Такий державний устрій стає можливим лише за високої концентрації влади в одних руках, при цьому існують порогові умови для його вкорінення. До них відносяться рентні доходи від природних ресурсів, короткостроковість інтересів противників, низька середня продуктивність економіки, значна нерівність між групами економічних агентів. Все це притаманне режиму Путіна.

Вже більше половини російської економіки перебуває під контролем держави, решта міцно облуптана державним регулюванням і фінансуванням. Економіка Росії страждає на «ресурсне прокляття», бо має яскраво виражений сировинний характер. Нафтодолари від продажу енергоносіїв могли б бути спрямовані на модернізацію економіки та соціальні проєкти, але уряд віддає перевагу нарощуванню воєнно-промислового комплексу. Величезні площі Сибіру здебільшого не освоєні, переважна більшість населення концентрується у кількох містах західної частини Росії. Рівень життя в іншій частині країни вкрай низький.

Російська соціально-економічна система характеризується як різновид державного капіталізму, де держава – єдиний володар бездоганно оформлених прав. Влада на власний розсуд гарантує лише лояльним їм частку власності, за умови дотримання ними певних домовленостей. Звідси приватний капітал належить власникам не повністю, він капіталі-

зований лише через капіталізацію влади в цілому¹³. Найбільш показовий приклад – справа «ЮКОС»а та засудження М. Ходорковського. Водночас така «домовленість» цілком влаштує бізнес-еліту, фактичні дані свідчать, що великі олігархи вважають себе повноцінними власниками, їхні інвестиції у свої компанії становлять сотні мільйонів доларів¹⁴. Звідси ще одна характеристика російської економіки – «керований клановий капіталізм»¹⁵. Авторитарний режим повністю відповідає логіці природної держави Норта, за якою політична система маніпулює економічною для створення ренти, що потім спрямовується на підтримку політичного порядку. Путін побудував систему подвійного балансу – сконцентровану економічну та політичну владу, яка забезпечує сумісність стимулів у всіх політичних, економічних, військових, громадських, освітніх, інформаційних, культурних та інших соціальних структурах.

В Україні на початок XXI століття склалася принципово інша соціально-політична система – недосконала демократія з «горизонталлю влади», яку можна охарактеризувати як «конкурентну олігархію». Державна влада використовувалася як інструмент перерозподілу власності та домінування на ринку. Це породжувало проблему узгодженості прав між групами інтересів. Незважаючи на прагнення еліт до вилучення стійкої політичної ренти, вони зіткнулися з необхідністю кооперативної поведінки, балансу економічних інтересів. Таким чином, принциповою відмінністю між українською та російською моделями стало співвідношення влади та бізнесу: в Росії авторитарна держава керує кланами, в Україні навпаки – клани намагаються впливати на державну політику.

Принципи демократії, що поширилися на політичний ринок, сприяли виникненню безлічі опозиційних угруповань, внаслідок чого політичний режим став менш «елітоцентричним»¹⁶. Безперечною перевагою української системи перед російською є те, що політичний ринок набув конкурентного характеру із запеклою боротьбою під час виборів за електорат. В Україні широке коло політичних еліт і велика кількість опозиційних угруповань звели можливість досягнення подвійного балансу між економічними та політичними силами до нуля.

Згідно з класичною дилемою «voice vs exit» маси висловлюють своє ставлення до поведінки політич-

¹⁰ Levitsky, S., & Way, L. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* (Problems of International Politics). Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511781353

¹¹ Acemoglu D., Robinson J. (2006). Economic Backwardness in Political Perspective. *American Political Science Review*. Vol. 100, No 1. P. 115–131.

¹² Acemoglu D., Robinson J.A., Verdier T. Kleptocracy and Divide-and-Rule: A Model of Personal Rule. NBER Working Paper 10136. December 2003.

¹³ Павловский Г. Гениальная власть! Словарь абстракций Кремля. М.: Европа. 2012. С. 33–34.

¹⁴ Д. Асемоглу, Дж. Робинсон. Политика или экономика? Ловушки стандартных решений. *Вопросы экономики*. 2013. № 12. С. 19.

¹⁵ Guriev S.M., Sonin K. (2008) Dictators and Oligarchs: A Dynamic Theory of Contested Property Rights. *Journal of Public Economics*. Vol. 93, No 1-2. P. 1–13.

¹⁶ Inglehart R., Welzel Ch. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. N. Y.: Cambridge University Press.

них еліт¹⁷. Явну перевагу у Росії отримав «відтік» у неформальні мережі та малі групи¹⁸, а також самостійний пошук шляхів адаптації до несприятливих умов. В Україні з двох альтернативних механізмів переважає «голос» – активна політична участь та контроль суспільства над державною політикою та інститутами. Політичний контроль з боку опозиції та тиск з боку мас змушують владу до звітності та прийняття рішень, що враховують суспільні інтереси.

Такий принцип побудови відносин в суспільстві не влаштовує Путіна, бо він вимагає децентралізації влади, звітності перед незалежною опозицією, позбавлення частини доходів та привілеїв. Приклад України, яка, хоч і з помилками, рухається у напрямку цивілізованого світу, його лякає. Він намагається знищити економічний потенціал України, зробити її слабкою, одночасно відволікаючи населення від власних проблем. Економічні провали в Росії влада прагне компенсувати політичними та військовими досягненнями, це підживлює настрої великодержавності та російського шовінізму. Військовими витратами легко пояснюються дисбаланси фінансового, споживчого та інших секторів. А введення Заходом санкцій цілком вписується у легенду свідомого підриву російської економіки, це заздалегідь знімає відповідальність із правлячої еліти за економічну кризу, яка неминуче наближається.

З політекономічними тісно пов'язані геополітичні підстави військової агресії – це прагнення розширити межі Російської імперії. Путін намагається відновити колишній Радянський Союз із незмінним центром в Кремлі. У свою орбіту він бажає залучити найближчі посткомуністичні країни, посиливши таким чином свій геополітичний вплив і розширивши виробничий потенціал. Сателітам дозволяється мати формальні атрибути державності та проводити незалежну політику, якщо вона узгоджується з позицією Кремля. У цьому випадку вони мають економічну і політичну підтримку «старшого брата». Україна зі своєю незалежною політикою вибивається із цієї схеми.

У разі непокірності Москва шляхом військової агресії проводить окупацію та анексію певних територій під приводом миротворчості та захисту російськомовного населення. «Миротворчу» місію Кремля випробували на собі Молдова під час Придністровського конфлікту, Чеченська республіка, Грузія, Україна. Один з ідеологів такої експансіоністської політики О. Дугін стверджував, що Україна має бути анексована Російською Федерацією, тому що нібито «Україна як держава не має геополітичного значення, особливого культурного імпорту чи загальнолюд-

ського значення, географічної унікальності, етнічної винятковості, її певні територіальні амбіції становлять величезну небезпеку для всієї Євразії і без вирішення проблеми «українського питання» говорити про континентальну політику взагалі безглуздо¹⁹.

Така політична стратегія дістала назву рашизму. О. Мельников називає її квазі-ідеологією, яка є суперечливою сумішшю імперства, великодержавного шовінізму, релігійного традиціоналізму, що ґрунтується переважно на ностальгії за радянським минулим. Ідеологія протиставляє себе західним ліберально-демократичним цінностям та інститутам, вона заснована на ненависті до західних демократій – Європи, США, Канади²⁰. «Ми в оточенні ворогів» – вдале політичне гасло для свого народу: воно підживлює патріотизм, заснований на протистоянні, консолідує маси на боротьбу. О. Скобов відмічає, що підозріле і взагалі цілком злісне ставлення до розтлінного світу, погляд на нього як на потенційну здобич, у рашистів поєднуються з по-дитячому наївною образою на те, що «нас ніхто не любить». Вони хочуть, щоб їх ще й любили – як Великого Брата²¹.

Для згуртування нації культивується ідея міжнародного змови, яка керується головним опонентом – США. Рашизм використовує пружини ксенофобії, нагнітаючи страх перед НАТО. Звідси черпаються заклики до демілітаризації України. Заява Лаврова «Ми розпочали війну, щоб не допустити війну» схожа на заяви Гітлера перед нападом на Радянський Союз. Події, однак, свідчать, що НАТО, навпаки, прагне уникнути прямого зіткнення з Росією.

Світогляд рашизму за сутністю є тоталітарним, він у одному ряду з ідеологією фашизму та інших подібних світорозумінь. За визначенням У. Еко, типовими характеристиками вічного фашизму є: культ традиції; синкретизм, що нехтує протиріччями; непохитність проголошеної істини, неприйняття модернізму, культ дії заради дії, підозрілість щодо інтелектуального світу, неприйняття критики²². Ці риси є фундаментом, скріпами будь-якої форми тоталітаризму, до якої сьогодні долучився і рашизм. В розумінні «ур-фашизму» незгода – це зрада, йому притаманний страх перед стороннім, він за визначенням «замішаний на расизмі». Цей заміс явно простежується у неприйнятті українців як нації. Звідси легенда про нацистів-бандерівців, явно надумана і роздута до найвищого градусу.

За прагненнями рашистів, протистояння західного та східного світів має завершитися перемогою «російського світу» над західною моделлю ціннос-

¹⁷ Hirschman A. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

¹⁸ Rose R. (1998). *Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia*. Social Capital Initiative Working Paper. No. 6. Washington DC: World Bank.

¹⁹ Dunlop, John. *Alexandr Dugin's Foundations of Geopolitics*. *Democratizatsiya*, 2004. vol.12(1), p.41.

²⁰ Мельников А. Рашизм против россиян. *Радио Эхо Москвы*. веб-сайт. URL <https://web.archive.org/web/20220418022353/http://ww82.echobanners.net/> (дата обращения 06.06.2014)

²¹ Скобов А. «Циммервальдская левая»... 22.03.2014).

²² Эко У. *Вечный фашизм. Пять эссе на темы этики* / Перев. с итал., СПб: «Симпозиум», 2005. – 158с.

тей. На думку А.Бойко, його синкретична політика полягає не лише в просуванні одномірного політичного спектру, а й охоплює «соціальний термін «російський світ»», що передбачає його концептуалізацію в значення «російської культурної сфери як сукупності країн і народів, чия культура формувалася під впливом зразків періоду від часів Русі до путінської епохи, і включає як російську діаспору, так і російську культуру разом з її впливом у світі»²³. Така всеосяжність задумів спостерігалася в течії Євразійства, яке активно просувалося серед російської еміграції в 20-30-х р.р. ХХ ст. Євразійці стверджували, що Росія – особливий географічний та історико-культурний ареал, поєднання європейських та азіатських рис із домінуванням останніх. «За тактично необхідним поворотом до Європи» часів Петра I слідує «органічний поворот до Азії». «Державність покоління, що народжується, ...буде державністю величезної більшості землі». Росія має стати «потужною, великою, страшною ворогам», а «решта додається»²⁴.

Ідеологи «російського світу» трансплантують з «теорії офіційної народності» ХІХ сторіччя тріаду «православ'я-самодержавство-народність», перетворюючи її на сучасний лад «православна віра – російська мова та культура – спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». Саме в такому трактуванні ідея була підтримана Московським патріархом Кирилом²⁵.

Пацифізм у такій ідеології неприйнятний. Наочне підтвердження бачимо у прийнятому Держдумою РФ законопроекті про покарання за поширення недостовірних відомостей про дії російських військових, тобто фактичну заборону закликів до припинення війни. Привнесення «російського світу» війною отримало благословення РПЦ на цей «хрестовий похід». Про це свідчать заклики Московського патріархату до російських солдатів: «Твій обов'язок – захист Вітчизни від українських націоналістів. Твоє завдання – стерти українську націю з лиця землі. Твій ворог – ідеологія, що завдає гріхів людській душі». Слова Ж.-П. Сартра, накреслені російським окупантом на стіні будинку в окупованій Київщині, свідчать про те, які методи використовує «російський світ»: «Хай захлинеється кров'ю той, хто засумнівається у нашій миролюбності, бо милосердя наше нещадно». Ці ідеї вже звучали в історії з вуст вождя світового пролетаріату. «Залізною рукою жаженемо людство до щастя!» – так

виглядав Ленінський заклик до світової революції. Відновлення пам'ятників Леніну в окупованих місцях означає не тільки намагання повернутися до залізних лещат СРСР, а й демонстрацію політики червоного терору.

У центрі ідеології рашизму – культ національного лідера, який поверне Росії «велич»²⁶. Путін прийшов до влади не через демократичні баталії, як його попередник Б. Єльцин, а був призначений останнім як наступник, і це був перший серйозний відхід від демократичного шляху. «Вождь, який знає, що отримав владу не через делегування, а захопив силою, розуміє також, що сила його ґрунтується на слабкості маси, і ця маса слабка настільки, щоб потребувати Погонщика і заслужувати на нього»²⁷. Людина, стверджує Великий Інквізитор, шукає «перед ким схилитися, кому вручити совість і як з'єднатися нарешті всім у безперечний загальний і згодний мурашник»²⁸.

Народ у такій системі «існує як феномен винятково театральний»; «втративши право делегувати, пересічні громадяни не діють, вони лише закликають відігравати роль Народу»²⁹. У пряму протилежність російському, український народ ясно і твердо виражає свою волю, яскраві свідчення – Помаранчева Революція та Революція Гідності. Проте вождь, який не знає демократії (а всі президентські вибори в Росії після відходу Єльцина з політичної арени були театралізованими виставами), не в змозі увявити іншу форму громадянської участі, крім відомого йому шаблону. Звідси пропагуються ідеї щодо постановочної ролі Заходу, особливо США, в українських подіях, про підкуплених та проплачених активістів тощо.

Ще одною скріпою тоталітарного режиму є намагання всіх залучити до відповідальності, пов'язати злочинним рішенням. За визначенням С.Аверінцева, «саме в цьому полягає його тоталітарність, відмінність від більш архаїчних видів деспотизму, які задовольнялися безсловесною покірністю підданих і не вимагали квазіспонтанної співучасті у вигляді імітації виборів, демонстрацій з вимогою розправ тощо»³⁰. Ці прояви ми бачили в практиці сталінських репресій, коли кожного змушували доносити на кожного, та підписувати смертні вироки. Це саме ми спостерігаємо зараз, коли Путін вимагав від кожного депутата Державної Думи підтримки його злочинного рішення щодо вторгнення в іншу країну, і отримав її одногосно.

Нарешті, ще одна причина зазіхання на незалежність України – наша історія, Київська Русь. Це сакральне місце, мати земель руських, і тому

²³ Бойко А. Образ «русского мира» в інформаційному просторі України. *Журналістика: наук. зб.* / за ред. Н. Сидоренко. К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. Вип. 15 (40). 232 с.

²⁴ С-а. Письмо из Москвы. *Смена вех.* 1922. № 19. С. 14-16.

²⁵ Иумен Евфимий (Моисеев). Концепция Русского мира как цивилизационный проект XXI века. *Курская православная духовная семинария: веб-сайт.* URL <http://kurskpkds.ru/articles/kontsepsiya-russkogo-mira-kak-tsivilizatsionnyy-proekt-khkhhi-veka/>

²⁶ Мельников О. Рашизм против россиян... 06.06.2014).

²⁷ Эко У. Вечный фашизм...с.75

²⁸ Достоевский Ф. М. Поли. собр. соч. Т. 14, Л., 1976, С. 234–235

²⁹ Эко У. Вечный фашизм...с.77

³⁰ Аверинцев С. Преодоление тоталитаризма как проблема: попытка ориентации. *Новый Мир*, 2001. № 9. С.144–150.

воно стало заповітною мрією «збирача російських земель». З цим пов'язані вигадані домисли про штучно створену Україну, цим пояснюються публікації деяких російських істориків та політологів^{31,32}. Звідси стратегічна мета – захоплення Києва. Якщо Росія не має Київської Русі, то що це за країна? Це – не країна з багатою культурною спадщиною, а країна татар і варварів, яка живе не створінням і освітою, а захопленням і насильством. Події цієї війни показують, що так воно і є.

Тут ми підходимо до аналізу найболочішої теми – неприйняття російським народом української нації: мови, самобутності, культури. Настрій народу слід розглядати, аналізуючи такі глибинні складові, як історичне минуле та генофонд нації. З багатьох аспектів, досліджених Л. Кучмою у роботі «Україна – не Росія»³³, сконцентруємо увагу на відмінностях українського та російського національних характерах, а також на проблемах загальної культурно-історичної спадщини.

Основними детермінантами національної ментальності є домінуючі культурні, релігійні, політичні, правові і громадянські інститути. Завдяки історичному досвіду, особливостям духовної та релігійної культури, у країнах формуються специфічні ментальні моделі, що визначають точку зору на соціальні відносини та допустимі правила поведінки. Історично склалося так, що загальними для України та Росії є висока питома вага слов'янського етносу в національному складі та переважання православної віри, різними – громадські інститути.

В Київській Русі до XIII сторіччя поряд з княжою владою активно діяв та розвивався вічовий лад. З XIV століття в українських містах поширюється Магдебурзьке право. Жоден з цих демократичних інститутів не був відомий Московії. У той час, коли в Росії, починаючи з XV століття, міцніло самодержавство, яке підтримувалося російською православною церквою, Україна стала батьківщиною вільного козацтва. Його укорінення та тривале панування відіграли найважливішу роль у формуванні волелюбного духу українського народу та прагненні до незалежної державності. Сучасні російські дослідження визнають: «Роль козацтва у всьому соціально-політичному житті України була настільки велика, що терміни «козаки» та «країна козаків» у XVI – XVIII ст. були позначенням країни та народу взагалі (набагато раніше, ніж утвердилися як основні назви «українець» та «Україна»). Козацтво у цей період зіграло роль національного

символу, носія етнічності та захисника національних інтересів та віри»³⁴.

Європейські країни у той час також знаходилися у руках монархій, ідея абсолютної королівської влади підтримувалась церквою. Отже, і у східній, і у західній Європі влада спиралася на християнську релігію. Проте християнство за своєю природою неоднорідне, воно ввібрало в себе егоцентричні тенденції західної цивілізації, антропоцентричні тенденції південної Азії, космоцентричні тенденції далекого Сходу. У різній мірі вони вплили на розвиток гілок християнської релігії: греко-православної та римсько-католицької.

Західний світогляд егоцентричний, він виходить із цінності особистості. Людина відповідає за свої дії та за майбутнє. Православ'я, навпаки, дає космоцентричні настанови: пошук істини, послухання, виховання та порятунк душі. Практична діяльність вважається необхідною, але другорядною.

Розвивалися ці гілки теж по-різному. Римо-католицька гілка пережила період реформації, у результаті з'явилися протестантські течії. Реформація впровадила цінності, які стали сильним внутрішнім імпульсом розвитку Заходу. Роль протестантства у формуванні підприємливості, ощадливості та інших якостей, націлених на активізацію індивідуальної діяльності, яскраво показано М. Вебером³⁵. Його висновки підтверджуються дослідженням Арно Тауша, який називає християнський протестантизм одним з найкращих зразків для інших релігій³⁶.

Католицька церква теж виявляє здатність до реформування. Так, у 1962–1965 роках II Ватиканський конгрес перетрактував деякі з християнських цінностей: злидні перестали вважатися святими, багатство – ганебним, праця – прокляттям. Ефект настав через 25 років, коли у 80–90-х р.р. стався економічний підйом у 3 католицьких регіонах: Польщі, Південних регіонах Німеччини та Ірландії.

Православна гілка не зазнавала реформування понад 1000 років. Канони, догми та обряди церкви не змінювалися з 1054 року – часу великого розколу церков. Останній із визнаних семи Вселенських Соборів відбувся у VIII столітті. У 2016 році Всепрпавославний Собор був бойкотований низкою автокефальних Церков, у тому числі Російською. Розкол всередині

³¹ Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будущее России: монография. М.: АРКТОГЕЯ-центр, 1999. 928 с.

³² Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной? *РИА Новости*: веб-сайт. URL <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> (дата обращения 03.04.2022)

³³ Кучма. Украина – не Россия: монография. М.: Время, 2003. 559 с.

³⁴ Украинцы / Отв. ред.: Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. РАН. Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая; НАН Украины. Институт политических и этнонациональных исследований; Международное научное братство украинских антропологов, этнографов и демографов. М.: Наука, 2000. – 535 с.

³⁵ М. Вебер. Протестанская этика и дух капитализма: монография. Ив-Фр.: Ист-Вью, 2002. 352 с.

³⁶ Tausch, Arno. Towards new maps of global human values, based on World Values Survey (6) data. *SSRN Electronic Journal* 1(1). P. 1-66. URL: https://www.researchgate.net/publication/274255438_Towards_New_Maps_of_Global_Human_Values_Based_on_World_Values_Survey_6_Data(Last accessed: March 2015).

РПЦ, спричинений ритуальною реформою московського патріарха Нікона, був жорстоко пригнічений. Україна стала одним з основних напрямків колонізації старообрядців з другої половини XVII століття, у середині XIX століття у Києві понад половина купців першої гільдії були старообрядцями.

За оцінками істориків, саме розкол «послужив тим самим силам і став основою тих самих процесів, що й реформація з наступними буржуазними революціями на Заході»³⁷. Історичні факти підтверджують працьовитий та бережливий характер старовірів, які прагнули зберегти та примножити сімейний стан. Ідеологія розкольницького руху проповідувала аскетизм, що видаляв від забав, ледарства і життєвої порожнечі, і за такої проповіді «розкольник був працьовитий, діяльний, тямущий і заповзятливий у мирських справах»³⁸. Тим не менш, стверджується, що російський розкол не створив жодного принципово нового релігійного світогляду. Російське православ'я, розколовшись зовні, зберегло свою цілісність в аксіологічному аспекті. Жодної особливої специфічно старообрядницької релігійної етики, яка відрізнялася б від життєвої етики традиційного російського православ'я, насправді не існує. Життєва етика старообрядництва є нічим іншим, як життєва етика православ'я, оскільки вона заснована не на індивідуалізмі, але в колективізмі, співпраці³⁹.

З цим твердженням можна погодитися, проте із суттєвим зауваженням. У старообрядництві постали протестантські настрої, які виявилися в іншому ставленні до праці, мирського життя та розуміння свого місця у ньому. Старовіри мали змогу створити і створювали свій особливий корпоративний капіталізм. «Ткацькі верстати були мало не в кожному будинку, і бідняки-хлібороби незабаром перетворилися на заможних промисловців. Багаті їх підтримували, даючи кошти, щоб наживатися, багатіти і робитися фабрикантами і мільйонерами»⁴⁰. Допомога йшла від сильного до слабого, який бажав і докладав зусиль до того, щоб стати сильним. У традиційній ж православній етиці любов до ближнього інтерпретується інакше: не в розумінні сильного, який допомагає слабкому, а в розумінні однаково безсилою, грішного, який співчуває ближньому та поділяє з ним несення його хреста. При цьому моральний закон розуміється вже не тільки як норма особистої поведінки, а й як основа загального морального життя. З етики вилучено роль індивіду-

альних імпульсів, дії православних мають бути підпорядковані колективним цілям.

Крім східного православ'я, у правобережній частині України після підписання Брестської унії (1596 р.) набула поширення українська греко-католицька церква, в яку поступово вплелися елементи римсько-католицького обряду. УГКЦ зазнавала постійних гонінь з боку Московського патріархату та світської влади. Взагалі історія РПЦ показує безліч прикладів нетерпимості до інакомислення. Ці тенденції знайшли свій відбиток і у російській літературі. Ф. Достоєвський зазначав: «Ідея, яку ми несемо людству, зовсім та, що вони несуть». «Місія російського народу – зберегти християнство, успадковане Росією від Візантії, у чистому, не зіпсованому, як на Заході, вигляді»⁴¹.

Вочевидь, що і громадянський устрій Росії, і світоглядні релігійні установки сприяли формуванню слухняного стадного колективізму. Масова покірність, нерішучість у прийнятті самостійних рішень, сподівання на мудре керівництво стали ментальними характеристиками росіян. Такий світогляд підготував благодатний ґрунт для запровадження принципів комуністичної моралі після революції 1917 року. Атеїзм став релігією, він замінив православні догми іншими. Метою стало не спасіння душі, а світле майбутнє людства. «Революційний соціалізм... претендує бути релігією, яка встановлює світ справедливості та щастя», але рівність та щастя в такому суспільстві виявляються можливими лише у рабстві⁴². Відмінною рисою нової релігії стала революційна одержимість. М. Мамардашвілі писав про запрограмоване мислення, спрямоване на якусь містичну мету, до ідеалу в чистому вигляді, коли хочуть всього або нічого. А оскільки все здобути неможливо, то залишаються ні з чим. Цей максималізм відзначав також В. Короленко, коли писав про наївні очікування всього відразу⁴³.

Придушення свободи особистості – вузловий момент комуністичної ідеології. У досконалому суспільстві, у якому ідеал вже втілено, свобода людині не потрібна. Соціалізм – це стан, де мільйони людей будуть щасливі, причому «вони тоді тільки й стануть вільними, коли відмовляться від своєї свободи»⁴⁴. Замість свідомого прагнення до свободи, через страждання та сумніви, народу пропонується шлях до спокою та безтурботності. «І люди зраділи, що їх знову повели як стадо», – підсумовує Великий Інк-

³⁷ Соболевская А. Духовные истоки российского предпринимательства. *Вопросы экономики*, 1993, № 8. С. 90.

³⁸ Гловели Г. Цивилизационный опыт России: необходимость уточнения. *Вопросы экономики*, 1993, № 8. С. 119.

³⁹ Первушин М.В. Православие и экономика: аксиологические ориентиры русского капитализма. *Богослов.RU*: веб-сайт. URL: <https://bogoslav.ru/article/316074> (дата обращения 29.08.2008)

⁴⁰ Полное собрание сочинений Мельникова П. (Печерского А.). Т. 13. СПб., 1898. С. 331–333. С. 328.

⁴¹ Достоевский Ф. Дневник писателя. *Федор Достоевский. Антология жизни и творчества*: веб-сайт. URL: <https://fedordostoevsky.ru/works/diary/>

⁴² Мигранян А. Мельяфоры революции: Токвиль и Достоевский. *«ОН»*, 1991. № 1. С. 175.

⁴³ див. Болдирев І.А., Бакланова О.Г. Деякі неекономічні фактори економічного розвитку. *Вісник св.оціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ*. Вип. 3. Одеса: АТЗТ ІРЕНТ. 1999. С. 6–11.

⁴⁴ Достоевский Ф. М. Поли. собр. соч. Т. 14, Л., 1976, с. 235

візитор⁴⁵. Підкорення, колективізм, терпимість і беззаперечна віра у світле майбутнє стали культовими цінностями, оскільки вони не суперечили усталеним нормам і догмам. Ініціатива та самостійні судження були непотрібні, вказівки спускалися зверху, – це остаточно атрофувало мислення Homo soveticus.

Такими є деякі джерела ментальних відмінностей між українцями та росіянами. Тому, незважаючи на спільне історичне минуле спочатку в Російській імперії, а потім в Радянському Союзі, ставлення до своєї долі у народів було різним. Із цим пов'язані нескінченні прагнення до визволення від будь-якого пригнічення. М. Міхновський, описуючи російсько-українські відносини після Лютневої революції 1917 року, писав: «Всі росіяни хочуть – унітарної («об'єднаної») Демократичної Республіки, бо росіяни хочуть продовжувати колишнє панування над українцями, українці ж хочуть звільнитися від того панування... Московський народ – не та чи інша партія, а весь народ – хоче бути паном над українським народом. З цього спалахує боротьба між обома народами. Один бореться за своє визволення, другий – за своє панування над першим».

Знищення у 1918–1920 роках Української Народної Республіки не підірвало прагнення українського народу до набуття державності та незалежності. Воно залишалося в пам'яті народу та постійно виявлялося у повстаннях, військових та політичних акціях українського національно-визвольного руху на протязі всього ХХ ст. Державність була здобута в 1991 році, але незалежність нам доводиться завойовувати і досі.

Висновки

Спроби зрозуміти походження війни в Україні підштовхнули багатьох експертів шукати відповіді виключно у політичній сфері. Так, оглядачі лівого політичного спектру звинувачують НАТО у праг-

ненні до розширення на Схід, що створює небезпеку для Росії та заважає її процвітання. Помилка таких міркувань полягає у тому, що Захід не розуміє дійсні мотиви російської агресії.

Корінною причиною атаки на суверенітет України є політика Путіна щодо відновлення «Російського світу», більш етноцентричної версії старої Російської імперії, яка ніколи не зазнавала належної постколоніальної критики⁴⁶. Притім не має значення, у колір якого прапору буде пофарбоване це прагнення – російського чи радянського. Чи то христовий похід заради «спасіння православ'я», чи «месіянсько-слов'янофільська ідея народу-Богоносця трансформується в ідею авангардної ролі російського пролетаріату у всесвітньо-історичному перевороті та побудові комуністичного едему»⁴⁷. У будь-якому випадку ядром ідеології рашизму є консервування культурної відсталості і руйнування розвинутих цивілізацій⁴⁸.

В. Вернадський вказував, що прихильники російського імперіалізму «...визнають право творити культуру лише за великими націями і на цій підставі прирікають культуру 30-мільйонного українського народу на розчинення у великоросійському морі». Це режим, який не залишає місця для процвітання пострадянських республік. Вони не мають іншого виходу, крім як сподіватися на інтеграцію з успішними економічними та військовими блоками. Україна, яка найближче підійшла до цієї мети, заслуговує на кращий вибір, ніж насильницька участь в економічно відсталому порядку.

⁴⁶ Savevska M. Ruminations on the war in Ukraine. *International Karl Polanyi Society*: URL: <https://www.karlpolanysociety.com/2022/04/25/ruminations-on-the-conflict-in-ukraine-maja-savevska/> (Last accessed 25.04. 2022).

⁴⁷ Кісь Роман. Фінал третього Риму ... С. 55–61.

⁴⁸ Нацизм, фашизм і... рашизм: у чому відмінності і тотожності?. *АрміяINFORM*. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/03/08/nacyzm-fashyzm-i-rashyzm-u-chomu-vidminnosti-i-totozhnosti/>

Інформація про автора:

Бакланова Олена Григорівна,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри управління, фінансів та адміністрування

Одеський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

19, вул. Чорноморського Козацтва, Одеса, 65000, Україна

Information about the author:

Baklanova Olena Hryhorivna,

PhD of Economics,

Associate Professor at the Management, Finance and Administration Department

Odessa Institute of Interregional Academy of Personnel Management

19, Chornomorskoho Kozatstva Str., Odesa, 65000, Ukraine

⁴⁵ Там само, с. 234.